

Högskolan i Halmstad

Religionsvetenskap 61-90

Ht 2013

Prästen under 1800-talet ur ett maktperspektiv

En kvalitativ textanalys utifrån Foucaults disciplinteori

Författare: Malin Olsson

Handledare: Heike Peter

Examinator: Jürgen Offermanns

Abstract

Författare: Malin Olsson

Titel: Prästen under 1800-talet ur ett maktperspektiv - En kvalitativ textanalys utifrån Foucaults disciplinteori

Syftet med uppsatsen är att undersöka prästens makt i församlingen under 1800-talet i Sverige utifrån Foucaults disciplinteori. Uppsatsen skall svara på hur prästens makt över församlingen gav dem möjlighet att utöva disciplin och hur de kunde disciplinera församlingsmedlemmarna. Som teoretisk utgångspunkt används Foucault tankar med hierarkisk övervakning, normaliserande sanktionens metoder (straff) och examen. Materialet är hämtat från tidigare studier om prästens liv, församlingsmedlemmarnas plikter och husförhör. Uppsatsen visar att prästens makt går att applicera i Foucault tankar om makt med hjälp av disciplin.

Nyckelord: Foucault, makt, disciplin, präster, husförhör.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	4
1.2 Syfte	4
1.3 Frågeställning	5
1.4 Avgränsning	5
1.5 Forskningsläge.....	5
2. Metod och material.....	7
2.1 Kvalitativ textanalys.....	7
2.2 Material	8
3. Teori	9
3.1 Begreppet makt.....	9
3.2 Michel Foucault - Övervakning och straff	10
4. Resultat.....	15
4.1 Prästen	15
4.1.1 Prästens uppgifter	15
4.1.2 Prästens utbildning	16
4.1.3 Vem försörjde prästen?	16
4.2 Kyrkan.....	17
4.2.1 Kyrkbänken	18
4.2.2 Folkets beteende	18
4.2.3 Straff.....	19
4.3 Husförhöret.....	19
4.3.1 Luthers lilla katekes i husförhöret	20
4.3.2 Tillvägagångssätt för husförhöret.....	21
4.3.3 Straff vid husförhöret	22
5. Diskussion och slutsatser.....	23
5.1 Hur uttrycktes prästens makt över församlingen under 1800-talet utifrån Foucaults disciplinteori?	23
5.2 Hur uppehöll prästen sin makt genom disciplin med hjälp av husförhören under 1800-talet? ..	24
5.3 Hur straffades församlingsmedlemmarna enligt Foucaults tankar om disciplin?	25
5.4 Slutsatser	26
6. Sammanfattning.....	27
Litteraturlista	28
Käll- och referenslista	28

1. Inledning

Under 1900- och 2000-talet har Svenska kyrkan tappat många medlemmar och många av dem som är medlemmar deltar inte i kyrkans ceremonier. Under 1800-talet var det vanligt att gå till kyrkan, även när det inte var högtider. Att kyrkans inflytande på samhället har förändrats finns det många orsaker till, exempelvis religionsfrihet, invandring av människor med annan religionstillhörighet och att kyrkan blivit fri från statligt inflytande.¹

När ståndsriksdagen bildades under 1600-talet hade prästerna en hög position som innebar att de hade en maktposition. Adeln hade, bortsett från kungen, den högsta positionen i samhället följt av prästerna, borgarna och bönderna.² Genom historien finns det flera exempel på präster som har varit inflytelserika och utmärkt sig som ledare. Henric Schartau som levde mellan 1757 och 1825 är exempel på en präst som haft stort inflytande på befolkningen.³ Hans inflytande ledde till en inriktning inom kristendomen som blev stor främst i Västsverige. Inom Schartauanismen, som inriktningen kom att kallas, var församlingsprästen den enda auktoriteten i religiösa frågor.⁴

Den här uppsatsen behandlar prästernas makt över församlingarna, med extra fokus på husförhören, under 1800-talet och hur det visade sig mot församlingsmedlemmarna. I församlingarna hölls det återkommande husförhör där prästen var den förhörande kontrollanten. I husförhören kontrollerade prästerna om församlingsmedlemmarna kunde läsa och hur stor deras kristendoms kunskap var. Förutom att dokumentera läskunnigheten och kristendoms kunskapen hos församlingsmedlemmarna noterade även prästerna om medlemmarna var blinda, döva, idioter eller äktenskapslediga.⁵ För att analysera prästens makt kommer jag ta del av tidigare forskning kring husförhör, prästernas roll i församlingarna och hur församlingsmedlemmarna betedde sig i kyrkan.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att utifrån Foucaults disciplinteori undersöka hur prästens makt, med husförhör i fokus, tog sig uttryck över församlingen under 1800-talet i Sverige.

---

¹ Olivestam (2002) s. 145.

² <http://www.riksdagen.se>

³ <http://www.ne.se/henric-schartau>

⁴ Pleijel (1965) s. 96.

⁵ Snöstorps kyrkoarkiv Husförhörslängderna SE/LLA13358/A I/9 (1891-1899).

1.3 Frågeställning

- Hur uttrycktes prästens makt över församlingen under 1800-talet utifrån Foucaults disciplinteori?
- Hur uppehöll prästen sin makt genom disciplin med hjälp av husförhören under 1800-talet?
- Hur straffades församlingsmedlemmarna enligt Foucaults tankar om disciplin?

1.4 Avgränsning

Uppsatsen avgränsas till prästens makt, hur prästen levde och om prästerna gavs möjlighet till att utöva makt genom husförhör i Sverige under 1800-talet. Andra förhör i kyrkan, exempelvis konfirmationen, kommer inte att tas med i uppsatsen. Uppsatsen kommer heller inte att beröra frikyrkorna som växte fram under perioden. I teorikapitlet används Foucaults tankar i *Övervakning och straff* för att tolka texterna i analysen.

1.5 Forskningsläge

Det finns flera forskare som skrivit om kyrkan och dess roll i den svenska historien. De ger en bild av hur prästerna och församlingsmedlemmarna levde och hur kyrkan fungerade under 1800-talet. Hilding Pleijel, professor i kyrkohistoria, gav ut flera böcker om husförhör. I boken *Husandakt, Hussaga, Husförhör* (1965) diskuterar han hur husförhör fungerade i församlingen och hur husandakten fungerade i hemmen från 1500-talet till och med 1800-talets slut i Sverige. Han ägnar ett helt kapitel åt husaga. Husagan var en del av att upprätthålla disciplinen i samhället sedan 1600-talet.⁶ I *Hustavlans värld* (1970) var Pleijels syfte att ge läsaren en insyn i hur det var att leva i det gammallutherska samhället under 1800-talet i Sverige.⁷ I boken *Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 40 Kävsjökaplanen Abr. Alméns almanackor* (1971) skriver Pleijel om Abraham Alméns väg till att bli präst och hur hans liv blir efter det. Alméns födelseår är osäkert då två olika födelseår förekommer. När Almén skrevs in i skolan angavs 1761 som födelseår för att fyra år senare ändras till 1758 när han skrevs in i Lund för vidare utbildning till präst. Abraham Almén dör 1826,⁸ I boken har Pleijel studerat femton almanackor från åren 1785-1799 för att kunna berätta om Alméns liv.

---

⁶ Pleijel (1965) s. 37.

⁷ Pleijel (1970) s. 7.

⁸ Pleijel (1971) s. 13-14.

I *Kyrkböckerna berättar* (1983) av Egil Johansson, församlingspräst och professor i pedagogik, beskrivs en kyrkdag för den vanliga människan, vad kyrkobesöken innehöll och vilken plats besökarna skulle sitta på i kyrkan. Även Carl Henrik Martling har författat många böcker om svenska kyrkan och dess historia. Han har gett ut *Svenska kyrkan - En historik* (2008), boken ger en grundlig förklaring till hur kyrkan uppstod och hur den har förändrats. Martling ger en tydlig bild av prästens liv och hur församlingen betedde sig under gudstjänsterna. I *Tjänst i heligt rum* (1996) förklarar Martling historiskt om kyrkan, kyrkans symboler och hur en mässa går till väga.

Förutom de tidigare nämnda författarna som bidragit till forskningen kring kyrkans betydelse historiskt finns det forskning kring kyrkans makt. I *Kyrka – stat debatt i hundra år, En analys av hur maktdebatten återspeglades i offentligt tryck* av Sara Gunnervik (2002) skriver författaren om kyrkans och statens makt. Författarens syfte var att studera makten mellan kyrkan och svenska staten fram till beslutet att gå skilda vägar som togs 1995. Uppsatsen använder sig av handlingar från kyrkomöten och riksdagen.

I forskning har Foucaults tankar kring makt genom disciplin använts tidigare. I uppsatsen, *Disciplin i de svenska skolorna under 1600-talet, En didaktisk analys av 1649 års skolordning* av Juan Antonio Martínez Perona (2012), använder författaren Foucaults tankar om disciplin med inriktning på hur disciplinen var i skolan under 1600-talet.

Denna uppsatts skall bidra till att fylla kunskapsluckan om prästens makt utifrån Foucaults tankar kring disciplin. Forskningen skall bidra till att prästens makt ses på ett nytt sätt.

2. Metod och material

Denna uppsats utgår ifrån tidigare forskning kring husförhör och prästens roll i församlingen. Med hjälp av en kvalitativ textanalys kommer uppsatsen komplettera tidigare forskning och svara på hur prästens makt var över församlingsmedlemmarna, forskning det finns lite om.

2.1 Kvalitativ textanalys

Textanalys som metod innebär att forskaren läser och analyserar texter, väljer ut stycken som berör forskningen ur texterna och skapar kunskap om texternas innehåll utifrån ett undersökningsproblem.⁹ Idag är texter en stor del av vardagen, utöver tidningar finns bland annat även informationsbroschyrer och bloggar.¹⁰ Vid skapande av vetenskapliga uppsatser kan textanalysen delas i tre delar, i samhälls- och humanvetenskapliga textanalyser studerar forskaren övergripande samhällsstrukturer. Den andra delen av textanalys är beteendevetenskapliga discipliner där forskaren intresserar sig för frågor om människans psykologiska beteende. Den tredje och sista delen är en språk- och litteraturvetenskaplig inriktning där språket och textens litterära innebörd analyseras.¹¹

Textanalys härstammar från hermeneutiken som handlar om att tolka eller få förståelse för en text. Från början var hermeneutiken ett sätt att tolka teologiska texter.¹² För att tolka texter menar forskare inom hermeneutiken, läran om läsning och tolkning, att vi alla har en viss grad av förförståelse för ett ämne. Utan förförståelse kan vi inte tolka en text.¹³ Texten som analyseras måste sättas in i ett sammanhang för att få en mening.¹⁴ Pär Widén, doktorand i pedagogiskt arbete, talar om tre dimensioner inom textanalys. I den första dimensionen analyserar forskaren upphovsmannen till en text. I den andra dimensionen analyseras texters språkliga innehåll. Den tredje dimensionen tolkar textens innehåll i relation till ett annat sammanhang. Widén ger exempel på hur ett samhälle är organiserat socialt eller ekonomiskt.¹⁵

Denna uppsats kommer att använda sig av samhälls- och humanvetenskaplig textanalys för att analysera texterna som berör forskningsområdet. Texternas innehåll tolkas sedan i förhållande

---

⁹ Widén (2009) s. 138.

¹⁰ Widén (2009) s. 136.

¹¹ Widén (2009) s. 137.

¹² Bryman (2002) s. 370.

¹³ Bergström & Boréus (2005) s. 25.

¹⁴ Bergström & Boréus (2005) s. 32.

¹⁵ Widén (2009) s. 140.

till ett annat sammanhang, enligt Widéns tredje dimension. För uppsatsen innebär det att analysera texter om prästen, kyrkan, husförhör och husandakt. Texterna tolkas sedan i relation mot Foucaults tankar.

2.2 Material

Uppsatsen kommer att använda sig av texter i huvudsak från Pleijel, Johansson och Martling. Materialet består av pålitliga sekundärkällor som fokuserar på prästen, husförhör och hur församlingen skötte sig i kyrkan. Avsaknaden av primärkällor beror på att uppsatsen fokuserar på att analysera prästens makt utifrån Foucaults tankar om makt genom disciplin. Uppsatsen utgår från tidigare forskat material då användande av primärkällor, exempelvis att studera texter från 1800-talet, skulle kräva mer tid än vad som ryms inom uppsatsen.

Michel Foucaults *Övervakning och straff* kommer att användas som teoretisk utgångspunkt i uppsatsen och för att diskutera materialet som presenteras i resultatet. Börjesson och Rehns tankar ur boken *Makt* kommer att användas för att presentera begreppet makt.

3. Teori

3.1 Begreppet makt

Enligt Börjesson, professor i sociologi, och Rehn, professor i företagsekonomi, finns makt överallt.¹⁶ I boken *Makt* menar författarna att makt är något som finns i vår vardag och angår alla. Boken är en introduktion till maktbegreppet och hur makt kan upplevas. I uppsatsen används deras tankar för att introducera maktbegreppet och ge en tydligare bild av vad begreppet kan betyda. Deras breda tankar kommer sedan att leda vidare till Foucaults maktbegrepp genom disciplin i uppsatsen.

Trots att makt finns överallt är det enligt Börjesson och Rehn svårt att sätta ord på vad som menas med makt, då makt finns i så många olika former.¹⁷ Exempel på makt kan vara våld, kontroll, uttrycka sig i relationer till andra människor och händelser.¹⁸ Börjesson och Rehn delar in makt i tre delar, *maktens tekniker*, hur makten visar sig i vårt samhälle, *maktens subjekt*, olika maktpositioner som vi tar i livet, och *maktens upplevelser*, hur makten visar sig för oss.¹⁹

I maktens tekniker visas hur makten fungerar i vårt samhälle. Det kan vara allt från våld, tvång, övervakning och kontroll. Kontroll innebär att ha informationsövertag över andra individer. Genom kontrollen vill makthavaren veta så mycket som möjligt om den som kontrolleras för att se skillnader och avvikelser. Kontroll innebär att inkludera och exkludera individer, att skapa gränser och avskilja som ger en vi och dem känsla. Det skapar en känsla av gemenskap och tillhörighet.²⁰

Maktens subjekt är bundet till en person.²¹ Börjesson och Rehn menar att maktens subjekt är maktförhållandet mellan två individer, där den ena har makt över den andra. Ett exempel är mellan arbetsgivare och arbetstagare. Samhällsposition, pengar och expertis ger individer makt.²² Att födas i rätt familj, äga pengar och ha speciella kunskaper inom ett ämne kan alla leda till makt var och en för sig.²³ Expertmakten är något som sällan ifrågasätts och därför kan

---

¹⁶ Börjesson & Rehn (2009) s. 10.

¹⁷ Börjesson & Rehn (2009) s. 10.

¹⁸ Börjesson & Rehn (2009) s. 30.

¹⁹ Börjesson & Rehn (2009) s. 10.

²⁰ Börjesson & Rehn (2009) s. 16.

²¹ Börjesson & Rehn (2009) s. 16.

²² Börjesson & Rehn (2009) s. 22.

²³ Börjesson & Rehn (2009) s. 22.

den som har expertmakt uttala sig om saker den inte har någon större kunskap om.²⁴ Den grupp som saknar makt har många gånger setts som maktlösa och förtryckta. Det kan vara individer som lyder fast de egentligen inte vill. Det är i denna grupp som motståndet till makt föds, av individer som inte tycker samma sak som den som har makten.²⁵

Maktens upplevelser handlar om hur makten upplevs. Makt kan upplevas både som positivt och negativt. Exempel där makt ses som negativt och dåligt är kontroll, tvång och bestraffning eller den otäcka chefen.²⁶ Positiva upplevelser från maktutövning är belöningar, likt löneökning eller befordran som ses som något bra och positivt.²⁷ Att tillhöra den grupp som är undergiven någon behöver inte vara negativt, många är nöjda med de beslut som fattas för en. Att se poliser på gatan kan upplevas på två sätt, att du blir kontrollerad parallellt som det ger en trygghet och säkerhet.²⁸

I en av Börjesson och Rehns tre delar för makt, maktens tekniker, är det viktig med kontroll och övervakning för att få informationsövertag. Informationsövertag som ger maktutövaren kunskap. Precis som Börjesson och Rehn menar Foucault att kunskap är viktig vid maktutövning. Foucaults definition av makt är att makt och kunskap är något som sitter ihop med varandra. För att få makt måste du ha kunskap, med kunskapen går det inte att undvika att ha makt.²⁹ Foucault menar att det inte är möjligt att ha eller äga makt utan att använda den, makt finns bara när den används.³⁰ Makt är något som förändras, den som har makten vid ett tillfälle kan senare hamna i underläge. Foucault menar att det sker av medveten förändring eller av oövervakade handlingar.³¹ En av Foucaults forskningar kring maktbegreppet resulterade i boken *Övervakning och Straff* där Foucault skriver om disciplin. I kommande kapitel kommer Foucaults disciplinteori att presenteras. Hans tankar om disciplin och makt kommer sedan användas för att svara på frågeställningen.

3.2 Michel Foucault - Övervakning och straff

I denna uppsatts används Michel Foucaults tankar från *Övervakning och straff*. Foucault (1926-1984) föddes i västra Frankrike där han växte upp som läkarson. Foucault var en flitig

---

²⁴ Börjesson & Rehn (2009) s. 22.

²⁵ Börjesson & Rehn (2009) s. 24.

²⁶ Börjesson & Rehn (2009) s. 27.

²⁷ Börjesson & Rehn (2009) s. 26.

²⁸ Börjesson & Rehn (2009) s. 28.

²⁹ Nilsson (2008) s. 84.

³⁰ Nilsson (2008) s. 85.

³¹ Nilsson (2008) s. 86.

student och kom in på anrika Ecole Normale Supérieure, där han 1948 tog sin examen i filosofi. Utöver filosofexamen tog han även examen i psykologi. 1961 kommer hans avhandling *Vansinnets historia*, som senare blir hans största och mest framgångsrika verk.³²

1975 gav Foucault ut boken *Övervakning och straff*. Bokens syfte var att undersöka den makt som betraktades som möjlig under 1800-talets Frankrike. I boken utgick Foucault från makt i ett fängelse, hans tankar använde han sedan för att förklara hur makt fungerar på andra institutioner i samhället, exempelvis på sjukhus och skolor.³³ Studien bygger främst på texter från Frankrike från andra halvan av 1700-talet till första halvan av 1800-talet. Det inledande kapitlet i boken beskriver två olika straff, det första straffet är från 1757 och är ett kroppsstraff, där armar och ben ska slitas loss från en människa. Det andra straffet är från början av 1800-talet och förklarar hur vardagen ser ut i ett ungdomsfängelse, där varje minut är planerad. Under några årtionden går straffen från att vara kroppsliga och tortyrliknande till att vara övervakande.³⁴ Straffen blir till en metod för att få individen till att bättra sig.³⁵ Tanken är att straffa själen som påverkar hjärtat och tanken.³⁶ Foucault kom fram till att den disciplinära makten var överlägsen det gamla tortyrstraffet då det gav mer lydiga och fogliga individer.³⁷

Foucault menar att disciplin är makt. Foucault skiljer disciplin från slaveri och menar att disciplin inte är våldsam eller kroppsligt ägande. Däremot går det att få samma resultat som det går att få från ett slaveri. Även om disciplin inte äger en kropp, likt slaveriet, ger disciplin en individ som är undergiven och medgörlig.³⁸ Inom disciplinen går det att dela in individen i en sluten eller öppen miljö. Foucault liknar en sluten miljö med en plats som inte har några anknytningar till andra platser och inte är beroende av andra miljöer.³⁹ Han ser internatskolan som det exempel av sluten miljö som är mest fulländad, även om det inte är den som är mest förekommande. I en sluten miljö är det viktigt att övervaka individen som inte får försvinna i gruppen och hamna utom kontroll.⁴⁰ Det är viktigt att kontrollera vilka individer som är

---

³² Foucault (2003) s. iv.

³³ Nilsson (2008) s. 111.

³⁴ Foucault (2003) s. 13.

³⁵ Foucault (2003) s. 15.

³⁶ Foucault (2003) s. 21.

³⁷ Nilsson (2008) s. 96.

³⁸ Foucault (2003) s. 139.

³⁹ Foucault (2003) s. 143.

⁴⁰ Foucault (2003) s. 145.

närvarande och vilka som är frånvarande i gruppen. Enligt Foucault är detta en metod för att få kunskap om, behärska och utnyttja individer.⁴¹

Alla som deltar i disciplinen är enligt Foucault utbytbara. Detta eftersom varje individ har sin plats och uppgift som kan ersättas av andra.⁴² Det går att se inom skolan där eleverna delades in i led, rader i klassrummet och på skolgården. Eleverna delades även in i grupper efter årskurs och ämnen som lästes. Genom de bestämda platserna kunde i detta fallet läraren kontrollera och övervaka både de enskilda individerna och gruppen som helhet.⁴³ Genom rangordningen där individerna hade sina platser, men ändå var utbytbara, blev skolan en plats med övervakning från läraren som rangordnade och belönade.⁴⁴ För att kontrollera verksamheten var tidsschemat viktigt, enligt Foucault grundades tidsschemat ur klosternsamtalen vilket spred sig snabbt till andra områden, som skolor och sjukhus. Det var viktigt att ingen blev avbruten i sitt arbete, på grund av detta förbjöds alla att säga lustigheter under arbetstid, allt för att det kunde ta uppmärksamhet från själva arbetet.⁴⁵ Vid makt genom disciplin skriver Foucault om tre begrepp, *hierarkisk övervakning*, *den normaliserande sanktionen (straff)* och *examen*. Utövaren måste ta hänsyn till och använda samtliga begrepp i sitt maktutövande för att behålla disciplinen och makten över andra individer.

För att upprätthålla disciplinen behöver maktutövaren använda sig av *hierarkisk övervakning*. Övervakningen går att se inom flera områden, bland annat sjukhus, skola och fängelse.⁴⁶ Foucault förklarar två olika system för att styra organisationer. Den första liknas vid en cirkel, i mitten skulle ledningen vara. Från cirkelns mitt skulle direktiv utgå samtidigt som brister skulle upptäckas och dömande beslut skulle tas till dem utanför cirkelns mitt.⁴⁷ Foucault såg däremot att organisationer kunde styras med pyramidform. Pyramidformen gjorde det möjligt att utöka bevakningen som kunde ske i flera nivåer. Genom att öka bevakningen på olika nivåer blev övervakningen oavbruten enligt Foucault. Utöver att produkten övervakades i arbetets olika skeenden kontrollerades även arbetaren genom deras yrkesskicklighet, tillvägagångssätt, snabbhet och uppförande.⁴⁸ Exempel på övervakning genom pyramidformen går att se i skolan under 1700-talets Frankrike, där det stora elevantalet gjorde

---

⁴¹ Foucault (2003) s. 145.

⁴² Foucault (2003) s. 147.

⁴³ Foucault (2003) s. 148.

⁴⁴ Foucault (2003) s. 149.

⁴⁵ Foucault (2003) s. 152.

⁴⁶ Foucault (2003) s. 173.

⁴⁷ Foucault (2003) s. 174

⁴⁸ Foucault (2003) s. 175.

det nödvändigt att införa kontroller. Det sattes in olika hjälpredor för att underlätta arbetet för läraren. Uppgifterna bestod bland annat av att dela ut bläck och papper, läsa andliga texter, övervaka vilka som pratade och störde vid olämpliga tillfällen, inte hade med sig radband eller bönbok.⁴⁹

För att upprätthålla disciplinen krävs förutom hierarkisk övervakning även straff. I boken *Övervakning och straff* använder Foucault begreppet *normaliserande sanktioner* för straff. Foucault menar att det finns egna regler med påföljande straff i varje disciplinärt system.⁵⁰ Individer kunde straffas för många saker, påverkan av arbetstiden, exempelvis förseningar, frånvaro och avbrott i arbetet. Andra strafforsaker var att uppträdandet mot en annan person varit oartigt eller oförskämt. Straffskalan sträckte sig från "lätt kroppslig åga till förlust av smärre fördelar och små förödmjukelser"⁵¹. Exempel på straff var att sätta individer i en grupp där nivån inte var anpassad efter individen. Tanken var att individen inte skulle lära sig någonting och placeras på de okunnigas bänk.⁵² Straffet som utdelades sågs som avskräckande och gjorde individerna medvetna om att de handlat fel.⁵³ Syftet med disciplinära straff var att minska avbrotten från den gällande ordningen.⁵⁴

Som tredje del för att upprätthålla disciplin och därmed utöva makt enligt Foucault är *examen*. Genom examen kombineras kontrollen i den hierarkiska övervakningen med straffen i den normaliserande sanktionens metoder.⁵⁵ I den disciplinära makten skall individen synas. Individen som syns kan alltid övervakas vilket håller dem kvar i sitt beroende. För att behålla individen i sitt grepp menar Foucault att examen ses som en ceremoni där individen är ett objekt och makten visar sin storhet.⁵⁶ Genom examen lämnar individen ett prov på sina kunskaper. Att genomgå en examen gör att individen dokumenteras. Genom examen blir det lättare för den som utför makten att sortera in individerna i olika fack. Foucault menar att detta fångar och låser in individen. Kategoriseringarna gav upphov till en rad koder och beskrivningar. De gav också möjligheter till att jämföra och få fram normer.⁵⁷

---

⁴⁹ Foucault (2003) s. 177.

⁵⁰ Foucault (2003) s. 179.

⁵¹ Foucault (2003) s. 179.

⁵² Foucault (2003) s. 180.

⁵³ Foucault (2003) s. 179.

⁵⁴ Foucault (2003) s. 180.

⁵⁵ Foucault (2003) s. 185-186.

⁵⁶ Foucault (2003) s. 188.

⁵⁷ Foucault (2003) s. 190-191.

I *Övervakning och straff* kom Foucault fram till att makt genom disciplin var överlägsen det gamla tortyrstraffen för att erhålla och behålla makt. För att upprätthålla disciplinen hos grupper och individer skulle maktutövaren använda sig av övervakning, straff och examen. Även om Foucault inte behandlar kyrkan utan använder sig av makt i fängelset med bland annat militären, sjukhus och skola som exempel går det att applicera bokens innebörd i denna uppsats om prästen och dennas makt över församlingen. I kommande kapitel kommer prästens, kyrkans, husförhörens och husandaktens roll i Sverige under 1800-talet att undersökas. Materialet analyseras sedan mot Foucaults tankar kring makt och disciplin för att besvara uppsatsens frågeställning.

4. Resultat

4.1 Prästen

Vid 1800-talets början fanns det cirka 3 400 präster i Sverige vilket betydde ca 700 personer på en präst. I slutet av 1800-talet fanns det 2 700 präster och på varje präst var det då ca 900 personer.⁵⁸ En tredjedel av prästerna kom från det lägre ståndet i samhället, bönderna.⁵⁹ Utöver att hålla gudstjänst hade prästen flera viktiga uppgifter, bland annat att ansvara för kyrkoböckerna. Fram till 1883 var pastoraten indelade i tre klasser. *Första klass* var för domkyrkorna, dessa skulle få präster som var kända för sin egna stil, skicklighet och speciella lärdom. *Andra klass* var präster som inte nådde upp till första klassens standard men ändå ansågs som bättre präster. *Tredje klass* var de präster som inte passade in i de andra klasserna.⁶⁰ Prästen var välutbildad, förutom kunskaper i kristendomslära och kunskaper inom retorik hade de ansvar för kyrkoböckerna vilket innebar att de kunde skriva. Det var svårt för prästen att bli befordrad då det inte gick att byta från det stift som prästen växt upp och blivit prästvigd i. Undantag fanns i fall prästen sökte sig till Stockholm, militärprästabefattning eller huspräst för en adelsfamilj, till dessa platser kunde alla präster söka.⁶¹ Församlingen försörjde prästen, ersättningen prästen erhöll berodde på hur rik eller fattig församlingen var.

4.1.1 Prästens uppgifter

Prästens uppgift var att ansvara för kyrkoböckerna och vara den som behärskade vetenskapen om kristendomen. Förutom detta skulle de även veta vilka som fanns i församlingen, vilka som vigts, döpts, konfirmerats, begravts eller tagit nattvarden. Dessutom skulle prästen kontrollera församlingens läskunnighet och kunskaper om kristendomen.⁶² Eftersom prästen bokförde församlingen finns det idag efterlämnat material, exempelvis födelseböcker och husförhörslängder. Prästen skulle undervisa, ge själavård och hålla gudstjänst. Högmässan på söndagarna var särskilt viktig.⁶³ När den ordinarie prästen blev gammal och fick svårt att genomföra alla uppdrag själv kunde denna ansöka om en hjälppräst.⁶⁴

---

⁵⁸ Bexell (2003) s. 23.

⁵⁹ Pleijel (1970) s. 182.

⁶⁰ Bexell (2003) s. 27.

⁶¹ Bexell (2003) s. 24.

⁶² Bexell (2003) s. 23.

⁶³ Bexell (2003) s. 25.

⁶⁴ Pleijel (1971) s. 33.

4.1.2 Prästens utbildning

Prästen var ofta den person i församlingen som hade högst utbildning.⁶⁵ För att bli präst behövdes en examen vid stiftets domskola. Utbildningen delades upp på två stadier. Det första stadiet kom att kallas för *trivialskola* där de läste grammatik, retorik och dialektik - konsten att diskutera. Det andra stadiet var mer praktisk inriktad utbildning och kallades för *prästmseminarium*, där präststudenterna fick öva sig på predikan, gudstjänstordning och andra företeelser som hörde till prästens yrke.⁶⁶ Förutom att utbilda sig vid en domskola gick det att bli präst genom studier vid ett universitet utomlands där det fanns en liknande utbildning.⁶⁷

För att prästvigas skulle den studerande fyllt 25 år.⁶⁸ Om åldern för att prästvigas inte hade uppnåtts var det vanligt att ange en annan ålder än den riktiga. Fanns det en äldre bortgången broder användes ofta dennas födelseår, det var sällan dödsboken användes för att kontrollera åldern.⁶⁹ Den som var född utom äktenskap fick inte prästvigas, inte heller den som var halt, förlamad, döv, blind, eller hade något annat tydligt fel som syntes på personen.⁷⁰ En blivande präst skulle inte heller gjort sig skyldig till mord eller liknande.⁷¹

När prästutbildningen blev akademisk 1831 var det inte längre stiftets ansvar att undervisa och kontrollera de blivande prästerna, istället blev det universitetens ansvar att undervisa. Även om utbildningen blev akademisk så var kyrkan fortfarande en del av verksamheten då samtliga professorer bestod av präster.⁷²

4.1.3 Vem försörjde prästen?

Under 1800-talet levde landsortsprästen som sin församling, prästen brukade sin mark och tog hand om sina djur på prästgården.⁷³ Prästen fick ersättning efter hur rik församlingen var enligt ett så kallat tionde, vilket innebar att församlingen gav prästen en tiondel av skörden. En fattig församling gav prästen en lägre ersättning jämfört med en rik församling som innebar en högre ersättning till prästen.⁷⁴ År 1862 förändrades prästens ersättning från tionde

---

⁶⁵ Bexell (2003) s. 25.

⁶⁶ Richardson (1999) s. 17.

⁶⁷ Richardson (1999) s. 17.

⁶⁸ Pleijel (1971) s. 13.

⁶⁹ Pleijel (1971) s. 14.

⁷⁰ Martling (2008) s. 33.

⁷¹ Martling (2008) s. 33.

⁷² Bexell (2003) s. 270.

⁷³ Martling (2008) s. 34.

⁷⁴ Bexell (2003) s. 29.

till att övergå till pengar motsvarade den gamla ersättningen. Lönen skulle vara så bra att prästen inte skulle utsätta sig för politiska åsikter, prästen skulle inte ses som statens man utan som kyrkans.⁷⁵

År 1734 bestämdes vilka hus och byggnader som skulle finnas på prästgården. Prästgården skulle byggas av församlingen och underhållas av prästen. Om prästen ville renovera och bygga ut sina hus fick han göra det, det kunde däremot bli kostsamt för efterkommande präst som skulle lösa ut den flyttande prästen för den renovering och tillbyggnad som skett på husen.⁷⁶

4.2 Kyrkan

Som församlingsmedlem skulle du leva efter kyrkans bud och regler, det var bland annat kyrkotukt och folkfostran. Kyrkotukt innebar att samtliga församlingsmedlemmar var tvungna att gå till kyrkan. Kyrkoplikten var en viktig del i kyrkotukten och sågs som en del i att hjälpa staten i att fostra församlingen.⁷⁷ Kyrkoplikten innebar att den som begått ett brott fick erkänna sin synd inför församlingen under gudstjänsten.⁷⁸ En annan del i kyrkotukten var kyrkans bann som fanns i två delar, det lilla bannet där församlingsmedlemmen inte fick en riktig begravning och det stora bannet, där församlingsmedlemmen inte längre tilläts att tillhöra församlingen.⁷⁹ Folkfostran innebar att kyrkan skulle fostra sin församling. Det gjorde kyrkan genom att undervisa och förhöra församlingsmedlemmarna. Genom läsmöten skulle den religiösa kunskapen stärkas hos församlingen.⁸⁰ I samband med kyrkobesöken hade varje församlingsmedlem sin plats i kyrkan. Bland annat avgjorde kön, ålder och yrke din plats. I samband med gudstjänsten förekom det att församlingsmedlemmarna missköte sig. Det kunde vara allt ifrån hög ljudnivå till att församlingsmedlemmarna inte lyssnade på prästen. Vid dåligt beteende kunde prästen utdela straff, allt från böter till skamstraff. Människorna i församlingen fick bara använda sig av den präst som fanns i den egna byn, att gå till en annan präst och socken var fel.⁸¹

---

⁷⁵ Bexell (2003) s. 29.

⁷⁶ Bexell (2003) s. 29.

⁷⁷ Pleijel (1970) s. 21.

⁷⁸ <http://www.ne.se/lang/kyrkoplikt>

⁷⁹ Pleijel (1970) s. 21.

⁸⁰ Pleijel (1970) s. 22.

⁸¹ Martling (2008) s. 33. och *Präster i det gamla bondesamhället - övervakade och övervakades* SR.

4.2.1 Kyrkbänken

I församlingarna hade medlemmarna sina bestämda platser. I några av församlingarna skiljdes kvinnor och män åt, där de fick sitta på olika sidor i kyrkan. Ålder och yrke avgjorde vart i kyrkan du satt, var församlingsmedlemmen torpare fick denna sitta långt bak i kyrkan. Äldre medlemmar placerades längre fram i den grupp han eller hon tillhörde.⁸² När de äldre dog fick nästa person ta över plasten.⁸³ De första bänkraderna på mans- respektive kvinnosidan var fribänkar, dessa bänkar var till för besökare. Vid dop eller bröllop användes fribänkarna för den som skulle döpas eller till brudparet.⁸⁴ Även bänkarna längst bak i kyrkan var fribänkar, dessa användes av ungdomar och bänklösa. Exempel på bänklösa var fattiga och kvinnor som hade sex utanför äktenskapet. Bänkraderna längst bak blev färre när församlingen växte och blev större.⁸⁵ Bönderna satt långt fram i kyrkan eftersom de bidragit mest vid arbetet med kyrkan när den byggdes. I många församlingar fick varje gård betala för sina bänkplatser.⁸⁶

4.2.2 Folkets beteende

Prästen varnade sin församling om de inte uppförde sig före, under eller efter gudstjänsten. Exempel på dåligt uppförande i kyrkan var kryddförsäljning under gudstjänsten och busringning i kyrkklockan.⁸⁷ På läktaren kunde soldater och ryttare sitta, deras uppförande var ofta dåligt och det hände att de spottade på församlingen som satt under läktaren. Detta otyg ledde till att kyrkan tillsatte en ordningsman för att hålla ordning på det spottande folket i södra Sverige i början på 1800-talet.⁸⁸ Kvinnornas kryddförsäljning var främst till för att hålla församlingen vaken under ett långt kyrkobesök efter en hård veckas arbete, kryddorna var inte avsedda för matlagning. Kryddnysningarna blev tillslut så störande att det i vissa kyrkor infördes böter.⁸⁹ För att hålla värmen under vinterhalvåret satt församlingen och stampade med sina fötter i golvet. Det var även vanligt att småbarn och hundar fanns med inne i kyrkan vilket bidrog till att ljudnivån var högre och lugnet mindre än prästen önskade.⁹⁰ Församlingsmedlemmarna blev ofta mer uppmärksamma när prästen läste upp händelser från

---

⁸² Johansson (1983) s. 60.

⁸³ Johansson (1983) s. 64.

⁸⁴ Johansson (1983) s. 66.

⁸⁵ Johansson (1983) s. 66.

⁸⁶ Johansson (1983) s. 67.

⁸⁷ Pleijel (1971) s. 35.

⁸⁸ Pleijel (1971) s. 48.

⁸⁹ Pleijel (1971) s. 49.

⁹⁰ Pleijel (1970) s. 211.

övriga delar av landet. Prästerna kunde också meddela sin församling när nästa auktion skulle äga rum eller om någon gård saknade några djur.⁹¹

4.2.3 Straff

Att använda våld mot en präst straffades hårdare än att våldföra sig på en vanlig människa.⁹² Vid varje kyrka fanns det en straffstock. Stockstraff var ett skamstraff församlingsmedlemmarna fick om de gjort sig skyldiga till fylleri, tobaksrökande i kyrkan eller skvallrat under gudstjänsten. Straffet innebar att den straffade fick infinna sig i straffstocken utanför kyrkan på söndagen. För den straffade var det skamligt att vara i straffstocken när församlingsmedlemmarna var på väg in i kyrkan. Även de som inte gick till kyrkan blev straffade. Dessa församlingsmedlemmar fick sitta på pliktpallen längst ner i kyrkan. Att få sitta på pliktpallen sågs som skamligt, betydligt värre än att vara i straffstocken. På pliktpallen satt församlingsmedlemmar som begått ett brott.⁹³ Under gudstjänsten skulle den som mottog straffet sitta på pliktpallen för att senare under gudstjänsten offentligt bekänna sin synd från predikstolen.⁹⁴ Pliktpallen gick även under benämningen horpallen och var ett skamstraff som togs bort under mitten av 1800-talet.⁹⁵

Ett straff som ansågs hårdare än både pliktpallen och stockstraffet var kyrkans bann. Kyrkans bann kunde församlingsmedlemmarna få i två kategorier, kyrkans mindre bann innebar att du som församlingsmedlem blev utestängd från att ta nattvarden och få en hederlig begravning. Detta straff fick oftast medlemmarna att tänka om och göra som de blev tillsagda. Om inte detta hjälpte, vilket det ofta gjorde, kunde församlingsmedlemmarna få det större bannet vilket innebar att de uteslöts helt från församlingen och allt som hade med kyrkan att göra. Förutom att uteslutas från kyrkan blev medlemmarna inte välkomna i byn och fick därför söka skydd ute i skogen.⁹⁶

4.3 Husförhöret

Husförhöret var ett förhör på församlingens kunskaper om kristendomen men även läskunnigheten förhördes av prästen i husförhöret. Läskunnigheten var viktig för de

---

⁹¹ Pleijel (1970) s. 212.

⁹² Martling (2008) s. 33.

⁹³ Pleijel (1970) s. 21.

⁹⁴ <http://www.ne.se/lang/kyrkoplikt>

⁹⁵ Pleijel (1970) s. 21.

⁹⁶ Pleijel (1970) s. 21.

protestantiska länderna, de som inte kunde läsa kunde inte läsa ur bibeln.⁹⁷ Det var en plikt att gå på husförhören, församlingsmedlemmar som uteblev fick ett straff, till exempel stockstraff.⁹⁸ År 1888 togs straffen för församlingens medlemmar som inte deltog vid husförhöret bort.⁹⁹ I slutet av 1800-talet försvinner husförhöret och övergår till bibeltolkningar och samtal.¹⁰⁰

4.3.1 Luthers lilla katekes i husförhöret

I hemmet var det föräldrarnas ansvar att lära barnen grunden i den kristna tron. I Luthers lilla katekes stod det att husfadern skulle vara den som lärde sin familj att läsa och hur han skulle hålla morgon-, bords- och aftonbön. Detta var grunden i husandakten, den stund då fadern i familjen läste ur Luthers lilla katekes i hemmet.¹⁰¹ Inför giftermål hölls ett lysningsförhör där prästen kontrollerade parets kunskaper i den kristna tron för att bedöma om kunskaperna var tillräckliga för att ansvara för husandakten i den nya familjen.¹⁰² För att föregå med gott exempel i familjen ansåg Martin Luther att fadern varje dag skulle:

På morgonen, när du stiger upp, skall du signa dig med det heliga korstecknet och säga "I Faderns och Sonens och den Heliga Andes namn". Därefter knäböjande eller stående läsa trosbekännelsen och Fader Vår.¹⁰³

Prästen tog senare över undervisningen för att barnen skulle bli redo för den första nattvardsgången. Vid förhørs- och undervisningstillfällena var det prästens uppgift att följa upp och inspirera de vuxna i deras egna trosuppfattningar och fördjupande kunskaper.¹⁰⁴ Många församlingsmedlemmar uppfattade däremot husförhören som kontrollerande i och med prästens förhör.¹⁰⁵ Det var inte bara kristendoms kunskap som fanns i Luthers lilla katekes, den innehöll även politiska och sociala värderingar som Luthers treståndslära, där han delade upp samhället i tre stånd. Det första var läroståndet som prästerna tillhörde, det andra ståndet var det politiska ståndet som innebar den världsliga makten och det tredje ståndet var husståndet som alla andra hamnade i.¹⁰⁶

---

⁹⁷ Hedenborg & Kvarnström (2006) s. 45.

⁹⁸ Pleijel (1965) s. 83.

⁹⁹ Bexell (2003) s. 23.

¹⁰⁰ Selander (2003) s. 336.

¹⁰¹ Pleijel (1965) s. 16.

¹⁰² Selander (2003) s. 337

¹⁰³ Selander (2003) s. 333

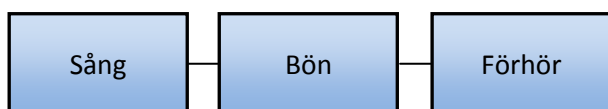
¹⁰⁴ Selander (2003) s. 332.

¹⁰⁵ Selander (2003) s. 332.

¹⁰⁶ Richardson (1999) s. 33.

4.3.2 Tillvägagångssätt för husförhöret

I husförhöret träffade prästen sina församlingsmedlemmar för att kontrollera om de kunde sin kristna tro.¹⁰⁷ Husförhören lagstodgades 1726 och pågick fram till slutet av 1800-talet.¹⁰⁸ Husförhören hölls i byarna och kunde i vissa fall kombineras med kalas.¹⁰⁹ Vanligtvis hölls husförhören mellan fjärde söndagen i fastan och påsk.¹¹⁰ Prästen dokumenterade allas närvaro och betyg under husförhöret i så kallade husförhörslängder. Genom dokumentationen gick det att se om någon saknades.¹¹¹ Husförhöret började med sång, vanligast var att man sjöng *Jesu, du min fröjd och fromma!* eller *Se Jesus är ett tröstrikt namn*. Efter sången var det bön.¹¹² Förhöret började med läsning ur bibeln eller nya testamentet där alla fick en vers eller stycke att läsa. Om någon i församlingen stakade sig kunde prästen vända sig till någon av de äldre i församlingen för att läsa stycket.¹¹³

Husförhören kunde börja vid nio på förmiddagen och vid 12 var det rast. Efter rasten höll prästen i ett efterförhör där prästens frågor besvarades av den som ville. Mot slutet var det inte ovanligt att prästen gav församlingen en ny psalm som de skulle lära in till kommande husförhör.¹¹⁴ För att visa hushållet från den bästa sidan för alla närvarande var det vanligt med ett kalas när husförhören hölls hemma hos befolkningen. Husförhören jämfördes med bröllop, dop och begravning.¹¹⁵ Då husförhören skulle vara enkla tillställningar blev landshövdingen beordrad att kontrollera befolkningen. Detta hindrade däremot inte befolkningen ute på landet där kalasen fortsatte ytterligare ett tag.¹¹⁶

I samband med husförhören dokumenterade prästen resultaten i husförhörslängden. Prästen satte betyg i fyra ämnen, *innantilläsning*, *katekes*, *förklaring* och *begrepp*. Betyget i katekes och förklaring visade om församlingsmedlemmen hade kunskaper i den kristna tron. I kunskaper om den kristna tron förhörd prästen församlingsmedlemmarna på Fader vår, Ave

---

¹⁰⁷ Bexell (2003) s. 23.

¹⁰⁸ Pleijel (1965) s. 84.

¹⁰⁹ Bexell (2003) s. 23.

¹¹⁰ Pleijel (1965) s. 67.

¹¹¹ Bexell (2003) s. 23.

¹¹² Selander (2003) s. 335.

¹¹³ Selander (2003) s. 335.

¹¹⁴ Selander (2003) s. 335.

¹¹⁵ Pleijel (1965) s. 85.

¹¹⁶ Pleijel (1965) s. 84.

Maria och guds tio budord.¹¹⁷ De mest betydelsefulla betygen var innantilläsning och begrepp. Det visade att medlemmarna kunde läsa och begreppen visade att församlingsmedlemmarna hade reflekterat över det de läst ur Luthers lilla katekes.¹¹⁸ Som föreberedelse inför husförhör var det vanligt att församlingsmedlemmarna repeterade katekesen eller de ramsor som skapats för att lättare komma ihåg kristna allmänkunskaper, husförhörsvisor. Nedan är ett exempel på en så kallad husförhörsvisa från Hälsingland:

Tolv apostlar
Elva lärjungar
Tio budorden
Nionde timmen gav Han upp sin and'
Åtta saligheter
Sju bönepunkter
Sex stenkrukor i Kanaans land
Fem moseböcker
Fyra evangelister
Tre patriarker: Abraham, Isak och Jakob
Två stentavlor som Gud haver gjort
En är väl den som råder över himmelen och jorden¹¹⁹

4.3.3 Straff vid husförhöret

Om församlingsmedlemmarna var frånvarande på husförhören fick de ett straff. Vid andra tillfället medlemmen var frånvarande fördubblades straffet.¹²⁰ År 1765 infördes en skala som församlingsmedlemmarna straffades efter beroende på om medlemmen bodde i staden eller på landet. Om du var av husbondens folk eller tjänstehjon påverkade också straffet. Vid de tre första tillfällena församlingsmedlemmen inte närvarde vid husförhören fick han eller hon böter eller stockstraff. Barn som inte närvarde vid husförhören blev först varnade, hjälpte inte varningen skulle barnen agas.¹²¹ Stockstraffet slutade att gälla 1841 medan de andra straffreglerna gällde fram till 1888 då det inte längre var straffbart att utebli från husförhören.¹²²

---

¹¹⁷ Pleijel (1965) s. 64.

¹¹⁸ Selander (2003) s. 336.

¹¹⁹ Selander (2003) s. 336.

¹²⁰ Pleijel (1965) s. 83.

¹²¹ Pleijel (1965) s. 83.

¹²² Selander (2003) s. 339.

5. Diskussion och slutsatser

I tidigare kapitel har Foucaults tankar kring disciplin och makt presenterats, följt av information om prästen, kyrkan och husförhöret i Sverige under 1800-talet. Det är tydligt att prästens makt över församlingsmedlemmarna var stor. Foucault menar att individer måste ha kunskap för att få makt och kunskap var något prästen hade. I prästens fall har han stor kunskap om kristendomen som sitt medel för makt. Den goda utbildning som prästen hade i och med att de gick i trivialskola och prästseminarium innebar att de hade goda läskunskaper och att de var bra på att tala/diskutera i jämförelse med resten av församlingsmedlemmarna. Blivande präster fick inte ha en samhällsposition som var under en specifik nivå, prästen ansågs inte tillhöra de lägre samhällsklasser som församlingen i allmänhet tillhörde. För att bli prästvigd fick den blivande prästen bland annat inte vara född utom äktenskapet, vara halt eller ha några andra synliga fel. Det innebar att prästen inte fick ha handikapp som församlingsmedlemmarna kunde ha. Att prästernas makt var stor har konstaterats i uppsatsen. I den vidare diskussionen kommer deras makt appliceras på Foucaults tankar kring disciplin.

5.1 Hur uttrycktes prästens makt över församlingen under 1800-talet utifrån Foucaults disciplinteori?

Prästen hade stor makt över församlingen. Utöver kunskap menar Foucault att disciplin är bra för den som vill utöva makt över andra. Foucault menar att disciplin inte skall liknas vid slaveri, detta eftersom maktutövaren inte äger individen. Resultatet kan däremot bli det samma. För att upprätthålla disciplin över individer och därmed upprätthålla makten som maktutövaren har är det viktigt att använda sig av hierarkisk övervakning, straff och examen enligt Foucault. I sitt maktutövande i församlingen använde sig prästen av samtliga delar Foucault ansåg viktiga i maktutövande genom disciplin, hierarkisk övervakning, straff och examen. En av prästens uppgifter var att kontrollera församlingsmedlemmarna. I församlingarna under 1800-talet visar sig prästens kontroll över församlingsmedlemmarna genom att medlemmarna inte fick vända sig till en annan präst. Det innebar att församlingsmedlemmarna befann sig i en sluten miljö i sin församling. För prästens del innebar den slutna församlingen att de lättare kunde hålla koll på individerna i den, exempelvis vilka som hade döpts, tagit nattvard och vigts i kyrkan. Att ha god kontroll på församlingsmedlemmarna var en av prästens viktiga uppgifter och enligt Foucault en viktig del för att få makt över individer. Prästerna behövde ibland hjälp med att kontrollera församlingen då församlingsmedlemmarna betedde sig illa mot varandra, hjälpkontrollanterna hjälpte prästen att hålla reda på församlingen. Prästerna använde sig då av det Foucault kallar

för hierarkisk övervakning med flera nivåer liknande pyramidformen, en modell där en individ övervakar ett fåtal individer som i sin tur övervakar en större grupp. I pyramidformen sker övervakningen i flera olika steg. Enligt Foucault är övervakningen viktig för att upprätthålla disciplinen, något som gör det tydligt att individerna som är utsatta för makten är medvetna om att de övervakas. Individerna får inte få hamna utom kontroll eller försvinna i gruppen.

Utöver hierarkisk övervakning använde sig även prästen av straff, något Foucault menar finns i varje disciplinärt system. I prästens fall handlade det bland annat om att minska störningsmomenten vid kyrkobesöken, att få församlingsmedlemmarna att uppföra sig och följa de regler som fanns. Prästen delade ut straff för att minska avbrotten. Enligt Foucault är straffets syfte att minska avbrotten från den gällande ordningen. Gick församlingsmedlemmar inte på husförhören kunde de få ett straff. Husförhören tillhör Foucaults tredje begrepp, examen, där individen lämnar ett prov på sina kunskaper. I samband med husförhören fick prästerna information om församlingsmedlemmarna och därmed kontroll över dem.

5.2 Hur uppehöll prästen sin makt genom disciplin med hjälp av husförhören under 1800-talet?

Prästen hade genom husförhörlängderna, och dokumentationen av den, god kontroll över församlingens medlemmar. Husförhören går att koppla till Foucaults tankar kring den slutna miljön, där prästens uppgift var att hålla koll på församlingen så att ingen försvann. Husförhören var ett sätt att kontrollera närvaro och frånvaro bland församlingen. Genom att kontrollera sin församling fick prästen god kunskap om medlemmarna och kunde, enligt Foucaults tankar i disciplinteorin, behärska och utnyttja individerna genom sin kunskap och kännedom om dem. För församlingens medlemmar var det en plikt att gå på husförhören, Foucault menar att disciplinen som finns i en grupp gör människorna undergivna och medgörliga. Medgörligheten leder till goda församlingsmedlemmar som gick till kyrkan. Genom kyrkobesöken skulle församlingsmedlemmarna bli goda människor som levde efter tron.

I husförhören användes prästerna som kontrollanter för svenska kyrkan i Foucaults hierarkiska övervakning enligt pyramidformen. Som kontrollanter övervakade prästerna församlingsmedlemmarnas läskunnighet, kunskaper om den kristna tron och uppförande. På

grund av husförhören var det inte bara prästen som kontrollerade församlingsmedlemmarna. Husandakten, där familjen samlades för att läsa ur katekesen, innebar att även fadern i familjen blev en nivå i den hierarkiska övervakningen och kontrollen som kontrollerade familjens medlemmar. Det var faderns ansvar att familjen kunde läsa och hade kunskaper om kristendomen. Genom sitt ansvar blev även fadern en kontrollant i nivån under prästen och prästens förlängda arm ut i familjen.

Enligt Foucault innebär examen att individen lämnar ett prov på sina kunskaper och får dem dokumenterade. Genom dokumentationen kan den som utför makten sortera individen i olika fack. Precis detta gjorde prästen när de förhörde församlingsmedlemmarna i husförhöret. Husförhöret kan ses som ett sätt att visa på skillnader bland människorna i församlingen, vilka som kunde läsa och vilka som inte kunde det. Prästens uppgift var att bedöma och kategorisera sin församling. Vid husförhören genomgick församlingsmedlemmarna en examen, ett förhör utfört av prästen. Prästen bedömde församlingens läskunnighet men också om de hade förstått kristendomsläran. De betygsatte församlingsmedlemmarna som dokumenterades i olika fack, prästen kunde då se vilka kunskaper och förmågor som församlingsmedlemmarna hade.

Genom att prästen kunde utdöma straff för församlingsmedlemmar som inte deltog i husförhöret använde de även Foucaults tredje begrepp för att utöva disciplin i samband med husförhören. Enligt Foucault ledde straff till att individerna blev medvetna om att de handlat fel och därför inte upprepade handlingen. Syftet med prästernas straff, var liksom Foucaults tankar, att minska avbrotten. Straffen skulle leda till att församlingsmedlemmarna insåg att de handlat fel och att frånvaron minskade.

5.3 Hur straffades församlingsmedlemmarna enligt Foucaults tankar om disciplin?

Straff förekom för medlemmar som missköte sig i kyrkan eller inte närvarade vid husförhören. Exempel på beteende som ledde till straff var kryddnysningar, hög ljudnivå eller allmänt dåligt uppförande. Straff såsom stockstraff, aga och böter passar in i Foucaults begrepp om straff där individen förlorar något av värde och förödmjukas. Straffet är ett av de tre begrepp som behövs för att upprätthålla disciplin och utöva makt över andra enligt Foucault. Exempel på ett straff som innebar förödmjukelse för församlingsmedlemmarna var att hamna på pliktpallen längst ner i kyrkan. Platsen var förödmjukande eftersom den var placerad långt bak i kyrkan vid dem som var bänklösa. Att sitta på pliktpallen känns igen i

Foucaults teori där en individ sätts på en nivå som inte är anpassad efter individen. Straffet leder till att individen förödmjukas, något den inte vill uppleva igen och därför sköter sig i fortsättningen med bättre ordning i kyrkan med färre avbrott som följd. Foucault menar att straff ses som avskräckande och gör individer medvetna om att de har handlat fel. Genom att prästen kunde ge kyrkans mindre bann till församlingsmedlemmar som misskött sig tvingade prästen medlemmarna till att sköta sig och göra som prästen sa. Om de trots straffet inte skötte sig fick församlingsmedlemmen kyrkans större bann och blev utesluten från kyrkan och församlingen. Det innebar att prästen genom sitt straff kunde sätta gränser och avskilja församlingsmedlemmar från varandra och exkludera dem från gemenskapen. Genom straffen styrde prästen sin församling och tvingade den till att följa kyrkans regler.

Enligt Foucaults tankar kring belöning och bestraffning innebar prästens straff att den late skulle anstränga sig mer för ett bättre betyg. Genom att straffas med exempelvis böter eller stockstraff vid utebliven närvaro vid husförhören var det viktigt att församlingsmedlemmen närvarade vid nästa tillfälle för att undvika nya straff. Närvaron vid husförhören skall leda till att församlingsmedlemmen anstränger sig mer för att få högre kunskaper och därmed ett bättre betyg. I mitten av 1800-talet försvinner skamstraffet. Precis som i Foucaults disciplin ersätts kroppsstraff med disciplinering.

5.4 Slutsatser

Det är fullt möjligt att analysera prästens maktutövning genom Foucaults tankar om makt genom disciplin. Prästen kunde genom sin makt kontrollera, förhöra och straffa församlingsmedlemmarna för att på så sätt upprätthålla disciplinen. När skolan tar över kyrkans ansvar för att utbilda församlingens medlemmar minskar kyrkans makt genom disciplin över församlingsmedlemmarna och flyttas över till skolan som får möjlighet till att kontrollera/övervaka, examinera och straffa individerna.

6. Sammanfattning

Under 1800-talet gick folk i kyrkan i större utsträckning än idag. I församlingarna hölls det återkommande husförhör där prästen noterade församlingsmedlemmarnas kunskaper inom läsning och kristendom. Syftet med uppsatsen är att utifrån Foucaults disciplinteori undersöka hur prästens makt, med husförhör i fokus, tog sig uttryck över församlingen under 1800-talet. Uppsatsen skall svara på hur prästens makt över församlingen under 1800-talet uttrycktes utifrån Foucault disciplinteori, hur husförhören gav prästerna möjlighet att utöva disciplin och hur prästerna kunde disciplinera församlingsmedlemmarna.

I teorin används Foucaults tankar om disciplin med hierarkisk övervakning, normaliserande sanktionens metoder (straff) och examen som teoretisk utgångspunkt. Enligt Foucault ger disciplin makt. Disciplin som utförs på rätt sätt resulterar i en individ, som likt en slav, är undergiven och medgörlig. För att upprätthålla disciplinen menar Foucault att maktutövaren måste arbeta med hierarkisk övervakning, straff och examen. Efter Foucaults tankar kring disciplin presenteras prästens, kyrkans, husförhörens och husandaktens roll i Sverige under 1800-talet. Prästen skulle veta vilka som fanns i hans församling, vem han vigte, döpte, konfirmerat och begravt. I husförhören betygsatte prästen vilken läskunnighet och kunskap om kristendom som medlemmarna i församlingen hade. Församlingsmedlemmar som inte skötte sig i kyrkan eller inte närvarade vid husförhören kunde straffas, hade församlingsmedlemmen misskött sig vid flera tillfällen kunde individen få kyrkans stora bann och uteslutas ur gemenskapen.

I diskussionen förs Foucaults tankar kring disciplin in på prästens roll i församlingen för att svara på frågeställningen. Diskussionen visar att Foucaults disciplinteori är överförbar på prästen under 1800-talet. Foucault använde sig av studier på fängelser som han överförde på sjukhus och skolor. Materialet i denna uppsats är hämtat från tidigare studier kring prästens liv, församlingsmedlemmarnas plikter och husförhör. Trots att det är olika material går det att se samma funktioner i disciplinen. Det går att applicera Foucaults begrepp i disciplin på prästens sätt att upprätthålla sin makt, både i allmänhet och i husförhöret. Prästen genomförde hierarkisk övervakning bland annat genom att veta vilka som döptes, gift sig och begravts. Examen genomfördes genom husförhören där församlingsmedlemmarnas kunskap dokumenterades och de i församlingen som inte följde uppsatta regler kunde straffas.

Litteraturlista

- Bergström, G. & Boréus, K. (red.) (2005) *Textens mening och makt – Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Studentlitteratur
- Bryman, A. (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber
- Börjesson, M. & Rehn, A. (2009) *Makt*. Liber
- Fejes, A. & Thornberg, R (red.) (2009) *Handbok i kvalitativ analys*. Liber
- Foucault, M. (2003) *Övervakning och straff*. Arkiv förlag
- Hedenborg, S. & Kvarnström, L. (2006) *Det svenska samhället 1720-2000 Böndernas och arbetarnas tid*. Studentlitteratur
- Johansson, E. (1983) *Kyrkböckerna berättar*. Liber
- Martling, C H. (2008) *Svensk kyrka – En historik*. Artos Malmö
- Nilsson, R (2008) *Foucault - en introduktion*. Égalité
- Olivestam, C E. (2002) *Från kyrka till wellbeing, Handbok i kyrkokunskap*. Studentlitteratur
- Pleijel, H. (1965) *Husandakt, Hussaga, Husförhör*. Diakonistyrelsens bokförlag
- Pleijel, H. (1970) *Hustavlans värld*. Verbum Lund
- Pleijel, H. (1971) *Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 40. Kävsjökaplanen Abr. Alméns almanackor*. Verbum Lund
- Richardson, G. (1999) *Svensk utbildningshistoria*. Studentlitteratur
- Selander, S-Å. (2003) "Att veta och förstå – om kristendomsförhör i 1800-talets svenska kyrka" i Bexell, O. (2003) *Sveriges kyrkohistoria Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Band 7. Verbum
- Widén, P (2009) "Kvalitativa textanalyser" i Fejes, A. & Thornberg, R (red.) (2009) *Handbok i kvalitativ analys*. Liber

Käll- och referenslista

Präster i det gamla bondesamhället - övervakade och övervakades (2009)
<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2068&artikel=3187960>
Hämtad 140202

www.riksdagen.se/sv/Sa-funkar-riksdagen/Fragor--svar/Riksdagens-historia/Nar-avskaffades-standsriksdagen/?sid=67288
Hämtad 140215

www.ne.se/lang/kyrkoplikt
Hämtad 140217

www.ne.se/henric-schartau
Hämtad 140215

Riksarkivet - Snöstorps kyrkoarkiv Husförhörslängderna SE/LLA13358/A I/9 (1891-1899)